

Ultima Thule

Fragmenter af en rejse for længe siden

Af Søren Skriver Tillisch

Resumé

En gang i slutningen af det 4. århundrede f.Kr. rejste grækeren Pytheas fra Massalia ud på en rejse, der bragte ham nordover til Britannien, Nordsølandene og det landområde eller ø, som han kaldte "Thule". Han skrev *Om Oceanet*, et værk der indeholdt både etnografika og måling af breddegrader ved hjælp af en gnomon, og han er den første person fra Middelhavet, som vi har sikkert belæg for har rejst i disse egne.

Artiklen beskæftiger sig med de filologiske aspekter af den fragmentarisk overleverede rejsehistorie fra det 4. århundrede f.Kr. I diskussionen vil der også blive brugt viden indhentet fra andre fag, især arkæologi og historie.

Indledning

Pytheas fra Massalia og hans store rejse fra Middelhavet til De Britiske Øer, Thule højt mod nord og ravøen Abalus har været betragtet som noget vrøvl af ikke så få forskere siden Polybios i det 2. århundrede f.Kr. første gang påstod dette, og på augustæisk tid fandt en villig videreformidler af sin påstand i Strabon.

Desværre er det værk Pytheas selv skrev, *Om Oceanet*, gået tabt, og derfor er det i dag svært at gå tæt på de bevarede fragmenter på græsk og latin, og finde ud af hvad der er "sandt" og "falsk". De bedste tekstsamlinger, som i dette tilfælde må danne grundlaget for vor analyse er H.J.Mettes fra 1952 og Christina Horst Roseman's fra 1994. Af disse må sidstnævnte have forrang, da Roseman forsøger at sortere i egentlige fragmenter kontra omtaler af Pytheas' værk (testimonia), og desuden har en langt mere indgående og detaljeret kommentar.

Udenfor Herakles' søjler - efterforskning af Atlanten før det 4. århundrede f.Kr.

Der er spredte efterretninger om rejser fra Middelhavet op langs Europas kyster i det 6. og 5. århundrede f.Kr. Bedst kendt er en rejse som Hanno fra Karthago foretog omkring år 500 f.Kr., der førte ham langt vestpå på Atlanterhavet, muligvis så langt som til Sargassohavet, men også til oestrymniernes land, formentlig Iles du Morbraz i det sydlige Bretagne. Endnu før ham, men uden navn, menes dele af *Ora Maritima*, et digt af Rufus Festus Avienus fra det 3. århundrede e. Kr., at være. Det tolkes som et massalotisk periplous fra det 6. århundrede f. Kr., en tid hvor Karthago havde en svaghedsperiode, formentlig på grund af flygtningestrømme fra persernes erobring

af det syropalæstinensiske område i 520erne f. Kr. På samme tid skal Euthymenes fra Massalia have udforsket den afrikanske kyst syd for Gibraltarstrædet.

Arkæologisk er der enkelte fund, der tyder på at karthagerne i 5.-4. århundrede f. Kr. havde kontakt med både Madeira og Açorerne (Brøgger 1936: 183-186). I *Ora Maritima* findes også en sektion der omhandler Galicien, Bretagne og De Britiske Øer (som lyder deres gamle navne Albion og Ierne). Det er sandsynligt at dette i mere eller mindre korrupt form oprindeligt stammer fra Hannos ekspedition. Fra Herodot kendes også en beretning fra farao Nechos tid, om fønikiske handelsmænd, der angiveligt sejlede rundt om Afrika (Herodot IV,42). Herodot selv tror ikke på denne beretning, men moderne forskere er tilbøjelige til at tilskrive den værdi, fordi den beskriver hvordan solen optisk "vender" ved overgangen fra den nordlige til den sydlige halvkugle (Dicks 1960: 180).

Pytheas fra Massalia er altså langt fra den første græker eller karthager på langfart udenfor Middelhavet, men han er den første græske forfatter vi kender, der hævder at have besøgt Europas nordligste udkant, som han kaldte Thule.

Under alle omstændigheder kan disse sejlads nok siges at være en genudforskning af tidligere tabte søhandelsruter. Der er i hvert fald tegn på, at de vesteuropæiske kyster i bronzealderen, besejledes af mange små skibe, og at det var disse skibe og deres nære kontakter, der var med til med imponerende hast at sprede idéer over meget store afstande i bronzealderens Europa (Brøgger 1936: 190 ff.).

Hvad ved vi om Pytheas og tidspunktet for hans rejse(r)?

Pytheas benævnes i kilderne konsekvent som "massalieten", og vi ved at han tog solhøjden af netop Massalia, som han placerede på samme breddegrad som Byzantion, hvilket er 2'39" forkert men imponerende hans instrument, en gnomon, taget i betragtning. Om ham selv ved vi ellers intet, kun at han må have levet i anden halvdel af det 4. århundrede i slutningen af Aristoteles' levetid. I den senere forskning hældes der til en placering af rejsen cirka 330/310 f.Kr. (f.eks. Cunliffe 2001. Hawkes 1978. Tillisch 2004). Dog ved vi, at Antonios Diogenes langt senere skrev en "roman" kaldet *De utrolige ting på den anden side af Thule*, der handler om Deinias der tager til Thule efter Alexander den Stores erobring af Tyros i 332 f. Kr. Denne menes at bygge delvis på Pytheas' rejseberetning, lige som Theopompos' Meropis byggede på Platons Atlantisberetning. Den er bevaret i uddrag hos den byzantinske leksikograf Photios. Dette er et udmærket argument for 330erne f. Kr.

eller tidligere, skønt det ikke kan betragtes som afgørende (Pauly-Wissowa: 315-316). Den nyeste kommentator, Roseman, antager en rejse foretaget omkring 350 f. Kr. (Roseman 1994: 148-50). Værket i sin komplette form må efter min mening have været brugt af i hvert fald Eratosthenes, Hipparchos, Geminos og Polybios - alle før Kr. f. Senere kilders angivelser kan i princippet være skrevet af fra tidligere værker, selvom det forekommer mig sandsynligt at i hvert fald Plinius d. Æ. har kendt til hele værket.

Om hans sociale status ved vi kun at Polybios (Strabon, Geogr. 2.4.1) omtaler ham som en "ubemidlet privatmand" (*ιδιωτῆς ἀνθρώπος καὶ πένης*). Dette er dog næppe et problem for hverken hans evner som videnskabsmand eller muligheder som rejsende, som Strabon påstår. F.eks. var Aristoteles søn af en læge og Theophrast af en garver, mens han udmærket kan have fået statslig støtte til rejsen (Roseman 1994: 148). Under alle omstændigheder må han have fået den bedste undervisning datiden kunne tilbyde. Hans angivelser vedrørende De Britiske Øer kan således forbindes til hans lidt ældre samtidige Eudoxos fra Knidos' foreskrifter for at lave et kort. (Pauly-Wissowa: 319-322.). Sandsynligvis er der ved udtrykket "ubemidlet privatmand" snarere tale om et udslag af Polybios' almindelige kritik af Pytheas, som vi senere skal vende tilbage til. Kleomedes (*de mot. circ* I,7) betegner ham som 'filosof', mens Martial (VI,608) betegner ham som *doctissimus*.

Udover denne store rejse menes han at have besøgt Gades (Strabon, *Geogr.* 2,1,1), og har tilsyneladende besøgt De Lipariske Øer, medmindre de sene kilder der forbinder ham med vulkanske øer, der er navngivet, rent faktisk omtaler Island (Scholiast til Apollonios Rhodios 4.761-5a). Udover de vulkanske øer nævner Scholiasten at Pytheas skrev en *Om Verden*. Det er muligt han blot omtaler en del af *Om Oceanet*, men det er også muligt, at netop dette citat er det eneste fragment af *Om Verden*, der er bevaret.

Her skal det også nævnes at Pytheas' rejse er blevet forklaret som bestilt af Alexander den Store, med henblik på at udforske verdens nordvestlige kvadrant med henblik på senere erobring (Labuske 1989: 140-141. Dion 1977: 179-189). Selvom denne tolkning er fristende er det nok et spørgsmål, hvorvidt Alexander har haft så klare planer for verdens fremtid. Personligt stiller jeg mig tvivlende overfor idéen, men der er dog visse aspekter ved Alexanders ekspeditioner, bl.a. Nearchos' udforskning af Indien, og den stort anlagte ekspedition til Det Kaspiske Hav.

Græske afstandsangivelser

Når man læser fragmenterne af Pytheas' værk og prøver at danne sig et begreb om afstande og tidshorisonter er det forvirrende i det der opereres med både stadier og dagsrejser. Det har også givet en del voldsomme diskussioner, fordi størrelsesordenen af afstandene forekommer at være helt ude af proportioner med virkeligheden. En havbugt med en bredde på 6000 stadier, som Metuonis/Metuonidis i NH 37,35 (...aestuarium Oceani Metuonidis nomine spatium stadiorum sex miliorum;...), findes således ikke i det nordvestlige Europa.

Det ser ud som om de senere forfattere har omregnet dagsrejser til stadier, efter den tommelfingerregel at et mediterrant skib tilbagelagde cirka 1000 stadier på et døgn. Imidlertid er det mere sandsynligt at Pytheas, brugte lokale og langsommere skibe til at komme frem, og derfor kommer afstandsangivelserne selvfølgelig ud af proportioner. Hvor Pytheas' selv har brugt stadier drejer det sig om breddegraderne, hvor han har angivet afstanden nord for enten Borysthenes (Dniepr) parallellen eller Massalia-Byzantion parallellen (Roseman 1994 3-6, 148-150).

Antikkens reception af Pytheas' opdagelsesrejse

Ved gennemlæsningen af fragmenterne tegner der sig et klart billede af to forskellige opfattelser af rejsen i antikken. En historiker som Timaios fra Tauromenion, der fokuserede meget på de vestgræske byers meritter fremfor Athen, fremhævede tydeligvis Pytheas, ligesom astronomer som Eratosthenes, Hipparchos og Geminus fandt ham centrale i deres forsøg på at lægge et net af breddegrader udover verden, og konstruere den som en sfære. Selv den ellers tilsyneladende kritiske Dikaiarchos af Messina, der synes at have været den første der nævner ham, har åbenbart anvendt hans breddegradsmålinger. Men det er måske betegnende for den kritik der fremførtes først af Polybios, siden af Strabon, at Roseman i sin kommentar tørt kan skrive: "Such a system [breddegradsnet] remained theoretical even in Ptolemy's time, for lack of this kind of observation [læsninger af solhøjden]" (Roseman 1994: 9). Frem til Ptolemaios' tid var der altså ingen der udvidede det observationsområde Pytheas havde etableret i nordlig retning. Polybios foretog ganske vidst, i perioden mellem 150 og 146 f. Kr., en rejse vest for Herakles' støtter, altså Gibraltarstrædet, men hvor langt han nåede ud ved vi ikke. Det er dog i denne forbindelse interessant, at en handelsplads ved Hengistbury Head i det sydlige England havde sin største blomstring på dette tidspunkt (Cunliffe et alii 1987), med

bl.a. en anselig mængde mediterrane amforaer af Dressel I-typen (2.-1. århundrede f. Kr.).

Hvad vi ved er, at han satte gang i en heftig kritik af Pytheas, som blev taget op af Strabon, fra hvem det meste af vor viden om Pytheas stammer, i det næste århundrede. Mens Polybios har rimelig oplagte grunde til at kritisere Pytheas, for at gøre sine egne opdagelser større, har Strabon den krølle på sin kritik, at han har en helt anden opfattelse af verdens indretning end Pytheas. I flg. Strabon kan der således slet ikke leve mennesker der hvor Pytheas angiver at have været længst mod nord, i den såkaldt "kolde zone".

Generelt synes de senere kilder at være Pytheas venligt stemt, bl.a. Plinius, der ikke kender til Strabons værk. Mange forskere synes i øvrigt at mene at såvel Dikaiarchos og Poseidonios har ligget på linie med Polybios i kritikken af Pytheas, men dette er mere end de få antydninger vi har om den sag kan bære. Allerhøjest lader Dikaiarchos til at have været mildt kritisk, mens det citat hvor Poseidonios nævnes er et af Strabons mere uforståelige (Strabon, Geogr. 2.3.5 & 2.4.1)

Hvornår Pytheas' værk forsvandt vides ikke. Den ekstreme version, præsenteret af Hawkes (Hawkes 1978: 39ff.), går på at værket forsvandt allerede kort efter færdiggørelsen i det kaos Alexanders krige efterlod sig. Dette er imidlertid usandsynligt. Dels fordi Alexanderkrigene i første omgang havde ret lille indflydelse på hvad der skete i det vestlige Middelhav, dels fordi det er svært at forestille sig Eratosthenes, Hipparchos og Geminos arbejde astronomisk og geografisk med et fragmenteret værk. De sidste fragmenter vi har, der synes at fordre et direkte kendskab, er fra Plinius, men det er ikke umuligt at f.eks. epitome-skribenten Markianos af Herakleia (5.århundrede e.Kr.) har haft adgang til hele eller væsentlige dele af Pytheas' værk.

Moderne reception af Pytheas' opdagelsesrejse

Man kan ikke sige at overleveringen af de vigtigste Pytheas-fragmenter gennem den stærkt kritiske Strabon har haft betydning for anerkendelsen af rejsens virkelighed. Snarere kan man vel sige, at rejsen er blevet ophøjet til noget helt usandsynligt i flere tilfælde, og forskellige nationalt sindede forskere har formået at få Pytheas' rejse til at omfatte alt fra Britannien over Island til Norge og hele Østersøområdet, ja sågar til en udforskning af de russiske floder til Tanais' munding (Roseman 1994 116 n.28). Reglen der bekræfter undtagelsen er en del, især skandinaviske, arkæologer, der med henvisning til Strabons kritik og Plinius'

angivelige upålidelighed samt de skriftlige kilders ubrugelighed i almindelighed har afvist hele sagen på gråt papir (Jensen 1982: 120).

Hovedlinierne i forskningen har været rejseruten, om der var én eller flere rejser og om Thule er Norge eller Island. Ret få har imidlertid forsøgt sig med en bredspektret analyse af alle tilgængelige kilder (Nansen 1911. Hawkes 1975. Roseman 1994. Cunliffe 2001), mens de fleste mestendels interesserer sig for deres eget lokalområde (Kähler 1903. Steensby 1918. Schütte 1918, 1945. Spekke 1957).

Omkring den arkæologiske reception af Pytheas' rejse er det nødvendigt, for at forstå mange skandinaviske arkæologers afvisning af rejsen, at se lidt på fagets udvikling. Fra en begyndelse som antikvarisme, og siden som "historisk arkæologi", der i dag er et skældsord blandt arkæologer, udviklede arkæologien i Skandinavien sig i slutningen af 1800-tallet til en "eksakt" videnskab. Dette skete gennem et samarbejde med geologien og zoologien, samt udviklingen af den arkæologiske typologi, baseret på naturvidenskabelige teorier som evolutionsteorien, af danskerne Jens Jacob Adam Worsaae og Sophus Müller og svenskeren Oscar Montelius. Helt fra begyndelsen stod faget således i et modsætningsforhold til den mere etablerede historievidenskab, bedst eksemplificeret i Worsaaes fremragende nedsabling af teorien om dronning Gunhild, der var blevet ofret i mosen. I denne batalje, der foregik i 1841-42 viste Worsaae hvordan historikeren Niels Matthias Petersen havde fejlfortolket et moselig til at være den straffede dronning Gunhild fra folkesagnet.

Den unge arkæologi sværgede til naturvidenskaben, og nåede store resultater med bestemmelsen af "køkkenmøddingstiden" (den ældste stenalder i Norden, nu Ertebølletid, 5600-3900 f. Kr.) og udgravningen og konserveringen af de store egekistegrave fra bronzealderen. Og det var også her arkæologien hentede de stratigrafiske principper, der danner grundlaget for en moderne udgravning, og de dateringsmetoder (C14, dendrokronologi, pollenanalyse), der er blevet helt centrale for at forstå kulturudviklingen.

Dette modsætningsforhold førte tidligt til en udbredt skepsis overfor brugen af skriftlige kilder i den arkæologiske videnskab. Denne skepsis slog i 1950erne og '60erne over i en næsten total afvisning af de skriftlige kilders vidnesbyrd i det danske (og dele af det internationale) arkæologiske miljø. Særlig de tidlige efterretninger om Nordeuropa (før cirka 800 e. Kr.) blev omgærdet med megen mistro.

Denne udvikling gjorde det i 1982 nemt for Jørgen Jensen totalt at afvise Pytheas-historien som det rene vrøvl. Afvisningen blev baseret på manglende arkæologisk materiale samt en påstand om, at Plinius' er "upålidelig", og Strabon kaldte Pytheas "ærkeløgner" (*Geogr. I 4,3 ἀνήρ ψευδίστατος*). Det har så endelig fået det ret interessante udslag, at Jørgen Jensen, der ellers fokuserer på "kontakt" og "samhandel" i forhistoriens Europa, helt undlader at nævne Pytheas i sin "Danmarks Oldtid". Pytheas er ellers det eneste skriftligt overleverede eksempel på "vandrende græske handelsmænd" som en del arkæologer, blandt andre Jørgen Jensen, har postuleret for Syd- og Centraleuropa i det 6.-4. århundrede f.Kr. (Jensen 2002, især 521ff.)

Problemet er for mig at se, at den materielle kultur for mange arkæologer er blevet beviser på noget der skete i fortiden, fremfor at være indikationer på noget, der skete i fortiden. Og uden "beviser", f.eks. en græsk bronzehydria på rette sted i Jylland eller Vestnorge, er det mere end svært, som arkæolog at træde frem og sige, at man tror på en historiske korrekthed af en rejse som Pytheas'.

For nu at polemisere lidt, er det interessant at Worsaae i 1841-42 rent faktisk brugte N. M. Petersens egne historiske kilder mod ham (man var vel en god latiner!), og at Sophus Müller, Nationalmuseets mangeårige direktør, som er en af de få danske arkæologer, der accepterer Pytheas, faktisk var klassisk filolog af uddannelse. Endelig kan man også nævne, at der i intern arkæologisk fagjargon er noget der hedder "at lave en Brøndsted", hvilket stammer fra en artikel koryfæet Johannes Brøndsted skrev i 1935, hvor han ganske ukritisk kobler diverse oplysninger fra Tacitus på danske fund (Brøndsted 1935 (1966)). Og når vi nu er ved det: Jørgen Jensen, der ikke tror på Pytheas' rejse, laver talrige "Brøndsted'er" i sin ellers udmærkede gennemgang af "Danmarks Oldtid". F.eks. bliver kældrene ved bosættelsen Overbygård i Jylland sat i forbindelse med Tacitus' bemærkning om "kældre" i germanske gårde (Jensen 2003 237-238). Det er problematisk i betragtning af at kældre i "germanske" gårdanlæg synes at være undtagelsen snarere end reglen. Om ikke andet tyder det på en ikke helt konsekvent metodik.

Om rejsens varighed

Rejsens længde er et andet af de spørgsmål der vedblivende dukker op i diskussionen. Igen står Hawkes her for den hurtigste og mest effektive gennemførelse: en eneste sæson skal have bragt Pytheas' fra Massalia rundt om Den Iberiske Halvø

og De Britiske Øer, til Island og dybt ind i Østersøen til Oders munding eller endnu længere (Spekke 1957. Hawkes 1978: 9-13. Silberman 1989: 579-580 antyder dette som en mulighed). Flertallet af forskere synes dog at mene, at der har været tale om en flerårig rejse (Dicks 1960 : 179ff. Roseman 1994: 152ff.), mens en del undlader at tage endelig stilling til det spørgsmål (Kähler 1903. Nansen 1911).

Med det antal solhøjder vi har overleveret kommer man hurtigt op på en fem-seks år, hvis Pytheas skal have været til stede ved solhverv hver gang. Imidlertid anfører Dicks (Dicks 1960: 180-82), at det er usandsynligt at Pytheas, der øjensynlig var en af samtidens dygtigste på sit felt, ikke skulle kunne omregne en højde taget på en tilfældig dag til højden ved sommarsolhverv. Alligevel mener han ikke, at rejsen, de enorme afstande taget i betragtning, kan have været gennemført på under to år, og heri må jeg erklærer mig enig med ham.

Der er også dem der foreslår to forskellige rejser, men det antydes ikke på noget tidspunkt i kilderne, og må betragtes som usandsynligt.

De bevarede fragmenters historie

Men lad os nu vende os til den historie, som de få bevarede fragmenter af Pytheas' værk, fortæller os. Jeg har valgt fragmenter ud om rejsen til Britannien, Britannien, om Thule, om ravlandet Abalus. I alt er der, i følge Roseman, bevaret 30 overleveringer (Testimonia) og 9 fragmenter af Pytheas' værk (Fragments). Konkordans med Mette 1952 findes i Roseman 1994, 21. Efter hvert afsnit har jeg indføjet en kort kommentar. Af pladsårsager er det ikke altid de fulde citater, der er repræsenteret.

Rejsen til Britannien

Strabon, *Geographika* 4.2.1. Roseman 1994 T13. Mette 1952 F7c.

... ὁ δὲ Λείγῃρ μεταξὺ Πικτόνων τε καὶ Ναμνιτῶν ἐκβάλλει. πρότερον δὲ Κορβιλῶν ὑπήρχεν ἐμπόριον ἐπὶ τούτῳ τῷ ποταμῷ, περὶ ἧς εἶρηκε Πολύβιος

Ligeren [Loirefloden] flyder mellem piktonerne og namneterne. Tidligere lå der ved denne flod et emporie, Korbilon. Polybios, som huskede de mytologiserende eventyr Pytheas havde fortalt, nævnte det, og sagde at blandt de massalioter Scipio havde mødt, var der ingen der havde noget der var værd at genfortælle om Britannien - heller ikke blandt narboneserne eller korbilonenserne, som ellers var blandt de ledende byer i området. Men Pytheas havde frækheden til at forfalske

sådanne ting.

Strabon, *Geographika* 1.4.5. Roseman 1994 T3. Mette 1952 F6a.

δεῖν δὲ ἔτι προσθεῖναι τὸ ἐκτὸς Ἡρακλείων Στηλῶν κύρτωμα τῆς Εὐρώπης, ἀντικείμενον μὲν τοῖς Ἰβηρσι, προπεπτωκὸς δὲ πρὸς τὴν ἐσπέραν, οὐκ ἔλαττον σταδίων τρισχιλίων, καὶ τὰ ἀκρωτήρια τὰ τε ἄλλα καὶ τὸ τῶν Ὀστιδα[μν]ίων ὃ καλεῖται Κάβαιον, καὶ τὰς κατὰ τοῦτο νήσους, ὧν τὴν ἐσχάτην Οὐεξιτάμην φησὶ

Derefter er det nødvendigt at tilføje det europæiske forbjerg udenfor Herakles' søjler, som ligger overfor ibererne, der skyder sig ikke mindre end tretusind stadier frem mod vest, og forbjergene, især det som er ostidamniernes og kaldes Kabaion, og alle øerne ud for det. Pytheas siger at den fjerneste af disse, Uexisame, ligger tre dages sejlads borte.

Strabon, *Geographika* 4.4.1. Roseman 1994 T14. Mette 1952 F6e.

Ὅ[ι]σίσμιοι δ' εἰσὶνοῦς Ὀστιδαίους ὀνομάζει ἐπὶ τινος προπεπτωκυίας ἱκανῶς ἄκρας εἰς τὸν Ὀκεανὸν οἰκοῦντες, οὐκ ἐπὶ τοσοῦτον δέ, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνός φησι καὶ οἱ πιστεύσαντες ἐκείνωι.

De er oisismierne, som Pytheas kalder ostidaier, som bor nær et vist forbjerg skudt ud i Oceanet, men ikke så langt som den fyr [Pytheas], og de som stoler på ham siger.

Kommentar

Korbilon er et keltisk navn, tilsyneladende på en handelsplads. Den lå rimeligvis i munden af Loirefloden, og der er arkæologiske fund fra den rette periode i både Cordemais og St. Nazaire. Men stedet kan lige så godt have ligget på en ø eller sandbanke, der i dag er skyllet bort. Namneterne er den stamme der siden har givet navn til Nantes.

Jeg vil mene at helheden her skal forstås på den måde at Pytheas rejste via Narbo til Korbilon, d.v.s. formentlig ad Garonnefloden til Gironde og op ad kysten til Korbilon. Her fra tog det ham tre dage (=3.000 stadier hos Strabon) at nå spidsen af Bretagne (Kabaion) hvor *osismierne* eller *ostidamnierne* boede. *Osismierne* eller *ostidamnierne* som Strabon kalder dem er et filologisk problem, da der blandt Pytheasafskrifterne også optræder *ostidaioi* og *ostimier*, og går vi tilbage til Ora Maritimas kilde også *oestrymniere* - alle forbundet med Bretagne. Uëxisame forstås sædvanligvis som Ushant.

Britannien

Strabon, *Geographika*, 1.4.3. Roseman 1994 F2 (T1a). Mette 1952 F6a.

. ὁ δὲ πλειόνων ἢ δισμυρίων τὸ μῆκος ἀποφαίνει τῆς νήσου, καὶ τὸ Κάντιον ἡμερῶν τινων πλοῦν ἀπέχειν τῆς Κελτικῆς φησι·

Dog siger han [Pytheas], at øens længde ser ud til at være over 20.000 [stadier], og at Kantion er nogle dages sejlads fra Keltike.

Strabon, *Geographika*, 2.4.1. Roseman 1994 F5. Mette 1952 F7a.

ὕφ' οὗ παρακρουσθῆναι πολλούς, ὅλην μὲν τὴν Βρεττανικὴν ἐμβαδὸν ἐπελθεῖν φάσκοντος, τὴν δὲ περίμετρον πλειόνων ἢ τετάρων μυριάδων ἀποδότος τῆς νήσου. Προσιστορήσαντος δὲ καὶ τὰ περὶ τῆς Θούλης καὶ τῶν τόπων ἐκείνων, ἐν οἷς οὔτε γῆ καθ' αὐτὴν ὑπῆρχεν ἔτι οὔτε θάλαττα οὔτ' ἀήρ, ἀλλὰ σύγκριμά τι ἐκ τούτων πλεύμονι θαλαττίω ἐοικός, ἐν ᾧ φησι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλατταν 'αἰωρεῖσθαι' καὶ τὰ σύμπαντα, καὶ τοῦτον ὡς ἂν 'δεσμὸν' εἶναι τῶν ὅλων, μήτε πορευτὸν μήτε πλωτὸν ὑπάρχοντα· τὸ μὲν οὖν τῶι πλεύμονι ἐοικὸς αὐτὸς ἑωρακένας, τᾶλλα δὲ λέγειν ἐξ ἀκοῆς.

Han [Polybios] siger at mange er blevet bedraget af [Pytheas], først på grund af påstanden om at han gennemrejste hele den del af Britannien der var tilgængelig til fods, og angav øens omkreds til at være 40.000 stadier, og fortæller desuden om Thule og disse steder, at der ikke var jord som var i sig selv, heller ikke endnu hav eller luft, men en blanding som var som disse lignende en havlunge i hvilken, siger han, jorden, havet og alle ting sammen er udspændt, og dette var som en blanding af det hele, som ikke kunne forceres hverken til fods eller på et skib. Han havde selv set det der lignede en lunge, men havde fået de andre ting fortalt.

C. Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, 4.102. Roseman 1994 T22. Mette 1952 F11b.

*Ex adverso huius situs Britannia insula, clara Graecis nostrisque monimentis, inter septentrionem et occidentem iacet, Germaniae, Galliae, Hispaniae, multo maximis Europae partibus, magno intervallo adversa. Albion ipsi nomen fuit, cum Britanniae vocarentur omnes de quibus mox paulo dicimus. haec abest Gesoriaco Morinorum gentis litore proximo traiectu L. circuitu patere | XXXXVII | *LXXV Pytheas et Isidorus tradunt, ...*

Modsat dette sted mod nordvest ligger øen Britannien, som lyser klart i grækernes og vores egne optegnelser, og som er adskilt fra Germanien, Gallien, Hispanien og de største dele af Europa, af en stor afstand. Albion var navnet da de

alle blev kaldt de britiske. Jeg vil tale om dem om et øjeblik. Den er 50 [mil] fra Gesoriac-kysten og morinerfolket på det nærmeste oversejlingssted. I følge Pytheas og Isidoros omfatter omkredsen 4.875 [mil].

Kommentar

Strabons hovedproblem med Pytheas synes at være hans angivelse af Britanniens størrelse og position. Imidlertid har Strabon selv fuldstændigt misforstået Britanniens og Irlands position i forhold til kontinentet. Så denne bemærkning siger egentlig mere om Strabon end om Pytheas. Det virker overbevisende at Pytheas skal have gennemrejst Britannien i hvert fald delvist til fods, og den størrelse han angiver i stadier passer temmelig præcist med Plinius angivelse i romerske mil (begge ligger i omegnen af 7000 kilometer omregnet). Interessant nok er England, Wales & Skotlands omkreds i dag 7580 kilometer. Roseman bemærker at sammenfaldet kan være tilfældigt (Roseman 1994 126), men det virker nu mest som et godt skud i tågen fra Pytheas.

Pytheas er i øvrigt den første der bruger betegnelse Britannien, eller rettere 'Pretannike' (= "det malede folks land"). Det er altså en betegnelse der går igen senere i betegnelsen af skotterne (*Picti*) og også irederne (quereteni, der er tale om et sprogligt skift fra P-keltisk til Q-keltisk). Strabon er ikke konsekvent med hvordan han staver til Britannien, hhv. med P og B.

Thule

Strabon, *Geographika*, 1.4.3. Roseman 1994 T1a. Mette 1952 F6a.

εἶτ' ἐπὶ τὸν κύκλον τὸν διὰ Θούλης ἦν φησι Πυθέας ἀπὸ μὲν τῆς Βρεττανικῆς ἐξ ἡμερῶν πλοῦν ἀπέχειν πρὸς ἄρκτον, ἐγγὺς δ' εἶναι τῆς Πεπηγυίας Θαλάττης ἄλλους ὡς μυρίουσ χιλίους πεντακοσίους.

"...; derefter [fra Borysthenes' (Dnieprs) munding] til den parallel, der går igennem Thule (om hvilket Pytheas har sagt, at det dels er seks dages sejlads imod nord fra Britannien, dels er nær det faste hav) andre ellevetusindfemhundrede [stadier]."

Geminus, *Cel.Phaen.*, 6.9. Roseman 1994 F8. Mette 1952 F9a.

ἐπὶ δὲ τοὺς τόπους τούτους δοκεῖ καὶ Πυθέας ὁ Μασσαλιώτης παρεῖναι. φησὶ γοῦν ἐν τοῖς

Περὶ τοῦ Ὀκεανοῦ πεπραγματευμένοις αὐτῶι ὅτι "... ἐδείκνυον ἡμῖν οἱ βάρβαροι ὅπου ὁ ἥλιος κοιμᾶται...". συνέβαινε γὰρ περὶ τούτους τοὺς τόπους τὴν μὲν νύκτα μικρὰν γίνεσθαι ὥρῶν οἷς μὲν δύο, οἷς δὲ τριῶν, ὥστε μετὰ τὴν δύσιν μικροῦ διαλείμματος γινομένου ἐπανατέλλειν εὐθέως τὸν ἥλιον.

Det synes som om massalieten Pytheas faktisk var i disse egne. Han siger blandt det der er optegnet af ham i Om Oceanet: "Flere gange viste barbarerne os det sted hvor solen går i seng. For det sker i disse egne, at natten er meget kort; nogle steder to, andre tre timer. Således efter solnedgangen, går der kun ganske kort tid inden solen står op igen.

Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, 4.104. Roseman 1994 T23. Mette 1952 F11b.

Ultima omnia quae memorantur Tyle, in qua solstitio nullas esse noctes indicavimus, cancri signum sole transeunte, nullosquo contra per brumam dies. hoc quidam senis mensibus continuus fieri arbitrantur. Timaeus historicus a Britannia introrsus sex dierum navigatione abesse dicit insulam Ictim, in qua candidum plumbum proveniat; at eam Britannos vitilibus navigiis corio circumsutis navigare. sunt qui et alias prodant., Scandias, Dumnam, Bergos, maximamque omnium Berricen, ex qua in Tylum navigetur. A Tyle unius diei navigatione mare concretum a nonnullis Cronium appellatur.

Sidst af alle er nævnt Thule, hvor der, som vi har sagt, ikke er nat ved solhverv, når solen passerer igennem Vægtens tegn, og på den anden side ikke er nogen dag ved vintersolhverv. Denne mener nogle fortsætter i seks måneder. Historikeren Timaios siger at øen Ictis, hvorfra tin kommer, er seks dages sejlads indad fra Britannien. Til denne sejler briterne i både af vidjer oversyet med skind. Der er også dem der taler om andre øer: Skandierne, Dumna, Bergierne, og størst af alle Berrice, hvorfra man sejler til Thule. En dags sejlads fra Thule ligger det faste hav som nogle kalder Cronium.

Kommentar

Thule og "det faste hav" sættes nært sammen hos både Strabon og Plinius. Derfor tror jeg heller ikke, at man kan forbinde Thule med Shetlandsøerne som ellers mange gør (Cunliffe 2001). Snarere er Berrice den største ø i Shetlandsøerne, hvorfra man sætter over havet til Thule.

Island har ofte været foreslået som Thule (Hawkes 1975 36-37. Cunliffe 2001). Af og til er Scholiasten til Apollonios Rhodios 4.761-5a endda blevet taget til indtægt for dette, i den beskrivelse af De Lipariske Øer skulle være et forsøg på at sætte Island i en mediterræn kontekst, mens en bemærkning hos Seneca om vulkaner i "ultima Thule" tages til indtægt for det samme.

Mere sandsynligt er det dog at Thule er Norge. Thule er efter angivelserne placeret et sted mellem 61 & 63 nordlig bredde. 63 nordlig bredde kunne godt være det sydligste Island, men mere sandsynligt Norge, hvor vi ved at der var kontakt i hvert fald fra neolitikum og fremefter. Alt i alt tyder materialet på en sejlads op ad Englands og Skotlands østkyst fra Kent til Shetlandsøerne, derefter til de vestnorske fjorde og endelig mod syd til den jyske vestkyst og Vadehavet tilbage til Kent. Dette passer også med strømforholdene i Nordatlanten, og han kan have opfattet drivisen, som han har mødt mellem Færøerne og Norge som "det faste hav" (Dion 1977).

Her skal dog også nævnes endnu en mulighed, som jeg er blevet gjort opmærksom på. Det drejer sig om "solen der går i seng". Nyligt er et meteorkrater på øen Saaremaa (Ösel) i Estland blevet C14-dateret til 400/370 BC (Rasmussen et alii 2000 1069-70). Det er muligt, at der er tale om at 'barbarerne' har vist nedslagskrateret til Pytheas, hvilket selvfølgelig forudsætter at han nåede helt ind i Østersøen. Jeg er ikke helt overbevist om dette, men bemærker at *aestii* (estere?) i flg. Tacitus (Germania 98), tilbeder Modergudinden, og at den lilleasiatiske modergudinde Kybele bl.a. havde en meteoritsten som symbol, en del af hvilken blev overført til Modergudinde-helligdommen i Rom i 205/04 f. Kr. (Rasmussen et alii 2000 1070-71).

"Både af vidjer oversyet med skind" er noget kryptisk formuleret og muligvis korrumpet et sted i overleveringen. Beskrivelsen kunne for så vidt godt passe på guldbådene fra Nors (fig.1), der af nogle forskere dateres til yngre bronzealder (Jensen 2002: 286-288), men af andre til germansk jernalder (Crumlin-Petersen 1990: 103-104).

[Fig 1 er udeladt, men findes i den 'tungere' version]

Visse detaljer kunne også godt ligne Hjortspringbåden (fig.2), der er dateret til omkring 375 f. Kr., hvilket jo ville passe smukt. Sandsynligheden taler under alle omstændigheder for, at der er tale om en virkelig observation, der er blevet delvis

uforståelig gennem overleveringen.

[Fig. 2 er udeladt, men findes i den 'tungere' version.]

Heliadernes tårer - om ravlandet Abalus

Plinius, *Naturalis Historia* 37,35. Roseman 1994 T25. Mette 1952 F11a.

... *Sotacus credidit in Britannia petris effluere, quas electridas vocavit, Pytheas Guionibus, Germaniae genti, accoli aestuarium oceani Metuonidis nomine spatio stadiorum sex milium; ab hoc diei navigatione abesse insulam Abalum; illo per ver fluctibus advehi et esse concreti maris purgamentum; incolas pro lingo ad ignem uti eo proximisque Teutonis vendere. 36. huic et Timaeus credidit, sed insulam Basiliam vocavit...*

...Sotacus mente at der i Britannien flød fra sten noget han kaldte elektrider; Pytheas [siger] at der er en havbugt med en bredde på sekstusind stadier, der kaldes Metuonidis, hvor det germanske folk guionerne boede. Fra denne er der en dags sejlads til øen Abalus. Her bliver det (i.e. rav) ført ned ad floderne i foråret og udskilt fra det faste hav. De lokale bruger det som ved til bål og sælger det til de nærtboende teutoner. Også Timaios troede på ham, men kaldte øen Basilia....

Strabon, *Geographika* 4.5.5. Roseman 1994 F7. Mette 1952 F6g.

πρὸς μέντοι τὰ οὐράνια καὶ τὴν μαθηματικὴν θεωρίαν ἰκανῶς ἄν' δόξειε κεχρηῆσθαι τοῖς πράγμασι τοῖς τῆι κατεψυγμένῃ ζώνῃ πλησιάζουσι, τὸ τῶν καρπῶν εἶναι τῶν ἡμέρων καὶ ζώων τῶν μὲν ἀφορίαν παντελῆ, τῶν δὲ σπάνιν, κέγχρωι δὲ καὶ ἄλλοις λαχάνοις καὶ καρποῖς καὶ ῥίζαις τρέφεσθαι, παρ' οἷς δὲ σῖτος καὶ μέλι γίννεται, καὶ τὸ πόμα ἐντεῦθεν ἔχειν· τὸν δὲ σῖτον, ἐπειδὴ τοὺς ἡλίους οὐκ ἔχουσι καθαρούς, ἐν οἴκοις μεγάλοις κόπτουσι, συγκομισθέντων δεῦρο τῶν σταχύων· αἱ γὰρ ἄλως ἄχρηστοι γίνονται διὰ τὸ ἀνήλιον καὶ τοὺς ὄμβρους.

Og dog kan han (Pytheas) synes at have gjort tilskrækkelig brug af fakta, om himmelvidenskaben og den matematiske teori, vedrørende dem der er nær den frosne zone, når han siger at af frugter og husdyr er der dels fuldendt ufrugtbarhed, dels knaphed, og at de ernærer sig ved hirse og andre urter, frugter og rødder. Og er der korn og honning bliver der en drik deraf. Og om kornet siger han, at eftersom de ikke har noget rent solskin, støder de det i store huse, efter først at have bragt aksene derind. For tærskelgulvene bliver unyttige, fordi der ikke er nogen sol og på grund af

regnen.

Kommentar

At søgen efter rav var en af de vigtigste elementer i Pytheas rejse er almindeligt antaget. Dog er hverken de arkæologiske eller historiske argumenter særlig gode. Rav var i Middelhavet især populært i 8.-6. århundrede f. Kr. og 1.-3. århundrede e. Kr., så vidt de arkæologiske fund kan hjælpe os. At Pytheas har set ravindsamling, rimeligvis på Jyllands vestkyst, er imidlertid sandsynligt. Samland har også været foreslået, men geologiske studier tyder på, at Samland først bliver almindeligt som ravland i 1. århundrede e. Kr. (Roseman 1994 100). Rav kan faktisk brænde, og det er ikke uantageligt, at man har brugt rav som brændsel i f.eks. kultiske øjemed, hvilket kan være ophav til bemærkningen. Man mindes uvilkårligt myten om Phaethon, der styrter ned, hvorefter rav opstår af de tårer som de popler hans søstre, heliaderne, forvandlede til, græd. Her skal det også nævnes at i Sydsjællands bronze- og tidlige jernalder er det ikke ualmindeligt at finde "kager" af rav eller harpiks som en af gravgaverne. Da disse i denne periode ellers er sjældne må man formode at rav har haft en stor betydning for disse mennesker.

Omkring 4.5.5. mener Cunliffe at der med "hirse og andre urter" skal forstås hvid gåsefod (*Chenopodium album*) (Cunliffe 2001 113-114). Imidlertid kendes hirse fra Danmark både i bronzealder (Sydsjælland) og jernalder (Nordjylland). Det er således langt fra usandsynligt at Pytheas har observeret denne kornsort, måske netop noteret den fordi observationen var uventet. Den har tilsyneladende aldrig været en særlig almindelig, men den har dog været der (Robinson 1994: 23). Den introduceredes i senneolitikum hvor den findes ved Nørre Sandegård i Jylland, i bronzealderen er den iagttaget ved Voldtofte på Fyn og i jernalderen flere steder i Jylland, bl.a. ved Vestervig (ganske vidst dateret til romersk jernalder) (Jensen 2003: 132-133. Robinson 1994: 28-35). Traditionelt forbindes dette sted i øvrigt med Thule (Nansen 1911), men et sted i Danmark eller Østersøregionen forekommer mere sandsynligt, især på baggrund af udtrykket "nær den kølige zone" - d.v.s. kosmos' yderste grænse hvor Thule lå.

Om rejsens forløb

Gennem tiden er der foretaget adskillige mere eller mindre præcise forsøg på at fastlægge Pytheas' rejserute, men det er næppe muligt at angive mere end de meget generelle punkter. Hvorvidt Pytheas sejlede rundt om den iberiske halvø til Korbilon og derefter rundt om Bretagne, eller om han tog turen over land er et stridspunkt,

der ikke umiddelbart har sin løsning. Jeg mener dog, at vejer man materialet forekommer en landrute fra Massalia til Korbilon mest logisk - men det forudsætter at Pytheas virkelig tog ud fra Massalia. Dette sidste er en generel men ubekræftet antagelse. Og holder førnævnte teori om Pytheas som en praemissus explorator for Alexander den Stores ambitioner om at erobre hele den kendte verden, forekommer en sejlads gennem Gibraltarstrædet og langs Atlanterhavskysten langt mere sandsynlig.

Det store flertal af forskerne antager at Pytheas sejlede fra Massalia gennem Gibraltarstrædet, og brugte en gammel periplous fra slutningen af det 6. århundrede, som er delvis bevaret i Rufus Festus Avienus' *Ora Maritima* fra det 3. århundrede e.Kr., til landkending op mod Cap Finistère. Derefter gik han langs kysten op mod Loires munding til den massaliotiske handelsstation Korbilo (Kähler 1903. Nansen 1911. Hawkes 1975). Basis for antagelsen er sædvanligvis den korte bemærkning hos Strabon at Pytheas hævdede at have set hele Europa fra Gades til Tanais' munding (Geogr. 2.4.1). samt at han tilsyneladende har været i Nordspanien.

Der er imidlertid to store problemer i denne tolkning.

Det første problem er Karthago. I slutningen af det 4. århundrede f.Kr. var Karthago for alvor ved at udvikle sig til det vestlige Middelhavs stormagt. Oven i dette har vi bevaret en traktat med Rom, der ganske eksplicit forbyder romerske handelsskibe at komme vest for Cap Bon. Når Karthago havde en sådan traktat med Rom er det umiddelbart svært at se, at karthagerne, som havde stor interesse i at monopolisere Atlanthandelen skulle lade nogle af deres værste handelskonkurrenter, massalioterne, gøre det, som romerne ikke måtte, selvom de betragtedes som allierede (romerne var nemlig også allieret med karthagerne!) (Thomsen 1994 for oversættelse og diskussion af den romersk-karthaginske traktat. Cunliffe 2001: 51-52).

Det andet er: afstand. Korbilo, som vi faktisk kun kender fra dette ene sted hos Strabon, lå i Loiremundingen. En lang, risikabel og besværlig havsejlads. Hvorfor ikke rejse op ad Rhône-floden, gå over vandskellet til Loirefloden ved Vix og sejle nedad netop Loire, eller alternativt mod syd til Agde og derefter via Garonnefloden til Gironde og op langs kysten til Loiremundingen. Begge disse ruter sandsynliggøres af arkæologiske fund, og de var begge langt hurtigere end havsejlads, og foregik for størstedelens vedkommende på vand (Cunliffe 2001: 51-55).

Fra Korbilo har rejsen gået langs med Bretagnes kyst, formentlig ikke med samme skib hele tiden. En anden af grundene til den generelle antagelse af sejladsen fra Gades til Korbilo er, at man netop har antaget et eller flere græske skibe, som udgørende ekspeditionen. Roseman og Cunliffe argumenterer imidlertid ganske overbevisende for at Pytheas har forhandlet sig frem, og benyttet lokale skibe.

Fra fragmenterne hos Strabo ved vi at Pytheas passerede Ushant (Uëxisame, senere Axanthos), og en breddegrad taget "3800 stadier" nord for Massalia-Byzantion-parallellen antyder et sted på nordsiden af Bretagne, f.eks. ved Le Yaudet, som var en stor jernalderplads.

Herfra er han sat over til Britannien (Pretannike), som han nåede ved Belerion (Land's End) og hvor han bl.a. besøgte Ictis (formentlig Isle of Wight), landskabet Kent (Kantion), Irland (Ierne) og nogle af de nordlige øgrupper, bl.a. Orkneyøerne (formentlig Orcades) og Shetlandsøerne (Ebuderne eller Haemoderne).

Han angiver desuden, at han udforskede det indre af Britannien til fods, hvilket antyder at han tilbragte vinteren her. Mange mener, at han ikke nåede længere nordpå end de britiske øer og måske den nordtyske kyst i en anden rejse (Dicks 1960. Kähler 1903). Argumentet er, at kilderne vedrørende de nordligst angivne breddegrader (63 til 66 grader N) udtrykker sig på måder, der antyder at han ikke sejlede videre end Britannien. Til det må man sige at Pytheas' og lokalbefolkningen så må have kunnet forstå hinandens tidsforståelse. For vores angivelser er baseret på målinger af den længste dags varighed. Og i betragtning af, at der efter al sandsynlighed var tale om *Gegenwelten*, er det svært at se hvordan det abstrakte begreb "tid" skulle kunne overføres. Desuden er selv de få etnografiske fragmenter om Thule forbavsende i deres sammenfald med de faktiske arkæologiske fund i Danmark og Sydnorge.

Han angiver at sejladsen fra det nordligste Britannien, nemlig øgruppen Ebuderne, der må være Shetlandsøerne, tog seks dage og nætter, hvilket passer meget godt på afstanden til det sydvestlige Norge omkring Bergen. I den forbindelse skal det nævnes at hos Pomponius Mela (1.århundrede e.Kr.) og hos Plinius er stednavnene Bergin (*De Choreographia* III,57) og Bergos (*Naturalis Historia* 4,104) overleverede. Pomponius Mela menes at have en del af sine oplysninger om Europas nordligste egne fra Pytheas gennem Eratosthenes, men hvilke er stærkt omdiskuteret (Silberman 1989 575-576).

Senere sejlede han efter alt at dømme ned langs den jydsk kyst, hvor "ravøen" Abalus befandt sig. Abalus eller Abalum (Pliniusstedet tillader ikke at afgøre om det er masculinum eller neutrum) identificeres sædvanligvis med Helgoland, men geografen H.P. Steensby og historikeren Svend Aakjær har gennem analyse af skriftstederne gjort en placering omkring Limfjordens nuværende vestlige del sandsynlig. Thyland var dengang, og ind til relativt sent i nyere historie opdelt i flere "øer" af sumpede vejler og klitlandskaber. Tager vi bemærkningen om "fra Gadeira til Tanais" for pålydende, har Thylands kyst faktisk til en vis grad lignet det ørige, der lå hvor Tamanhalvøen i dag lukker indgangen til Det Azovske Hav og Don (Tanais). Og da man antog at Tanais flød i to retninger, hvad ville da være mere naturligt, end at antage at det nordlige Jylland var det nordlige udløb.

Hawkes har en variation af denne tolkning, nemlig at der er tale om Oders munding i Østersøen. Formen på munden passer ganske vidst bedre, men da der mangler Pytheasfragmenter, der med nogen rimelighed kan tilskrives en rejse dybt ind i Østersøen finder jeg personligt denne forklaring ret usandsynlig. Igen gør jeg dog opmærksom på de nylige undersøgelser af et meteoritkrater på Saaremaa, og dets datering til 400/370 f. Kr.), der synes at sandsynliggøre denne forklaring.

Kontakten mellem det nordlige Britannien, det vestlige Norge og det nordvestlige Jylland er i øvrigt af gammel karakter og kan spores i hvert fald tilbage til de mellemste dele af yngre stenalder (omkring 3000/2500 f.Kr.). Omkring dette skal det nævnes, at der er meget store problemer med tolkningerne i denne forbindelse, også fordi det nordvesteuropæiske kystland netop i denne periode, 4.-3. århundrede f.Kr. var udsat for voldsomme geomorfologiske forandringer (Roseman 1994 99-101).

Her er det vel også på sin plads at nævne en kyrenæisk mønt fra 322/313 BC, der i stort set nyslået stand blev vasket op på den franske kyst ved Lampaul-Ploudalmézeau (Finistère) i 1959 (Beaulieu & Giot 1961), og at en tarentinsk didrachme fra 334/330 f.Kr. er blevet fundet i Danmark på Fyn (Mielczarek 1989). Der er fundet andre græske mønter i både Frankrig og Danmark. De allerfleste af disse er uden arkæologisk kontekst, og derfor er det ekstra interessant, at den franske mønt kom fra havet, mens den danske faktisk er fundet under omstændigheder der udelukker at det er en moderne interpolation. Det er derfor fristende at postulere en forbindelse mellem Pytheas' rejse og de to mønter, især for den første, der er helt nyslået.

Det må understreges at disse skriftlige kilder skal ses som et supplement til arkæologien (eller omvendt). Der er tale om kvalificerede gæt fremfor "sandheder".

Det er også vigtigt at spørge om regulariteten af de kontakter, der er reflekteret i Pytheas-fragmenterne. På den ene side viser fund af forskellige genstande fra områder langt fra hinanden kontakt. På den anden side er det klart at disse fund er af en så sporadisk karakter, at det ikke er hverdagsbegivenheder de reflekterer.

Skal der nævnes en parallel til Pytheas i den græske verden forekommer Aristeas fra Prokonessos at være det bedste eksempel. Denne foretog engang i det 7. århundrede f. Kr. tilsyneladende en rejse dybt ind i Asien fra de tidligste græske kontaktpunkter på Sortehavskysten (Herodot IV,113-115).

Forholdet mellem Middelhavet og verden nord herfor, kan bedst beskrives som døre i forskellige rum der hele tiden åbnes og lukkes afhængigt af lokale magtbalancer mod nord og lokale interesser mod syd. I 7.-6.århundrede og igen i det 4. havde det vestlige Middelhavs grækere oplagte interesser i nordlig ekspansion. I 6.-4. århundrede f.Kr. var det karthagerne.

Arkæologiske fund tyder på at nogle af disse åbne døre har undgået forfatterens opmærksomhed, stærkest er eksemplet Hengistbury Head, der understreger nødvendigheden af tværdisciplinær aktion!

I en tidligere artikel foreslog jeg, at arkæologer tog et kursus i basal kildekritik, og ønskede mig at danske historikere udviste større interesse for de tidligste etnografika vedrørende det nordlige Europa (Tillisch 2004: 29). Noget lignende kunne man som arkæolog godt ønske sig fra filologerne, for efterforskninger af denne karakter er af natur tværfaglige.

Konklusion - om fortællinger baseret på fragmenter

Arkæologien sammenlignes ofte med et stort puslespil. Det er dog en ret så uheldig sammenligning, fordi der implicit i en sådan analogi ligger, at der er én forklaring på arkæologisk observerede fænomener. Det er i og for sig nemt nok at få nogle få brikker til at hænge sammen. Problemet er at nye fund hele tiden kommer til i en strøm så gårsdagens nye viden er *outsourced* i morgen. Det er naturligvis at sætte tingene på spidsen, men det er heller ikke helt forkert.

Derfor er det også befriende ind i mellem at have noget, som f.eks. en skriftlig kilde, som man kan hænge sine teorier op på. For selvom der hele tiden findes nye

vinkler på gammelt filologisk materiale, og nye papyri i Egypten, er materialet dog relativt stabilt i forhold til den hastigt voksende masse af arkæologiske fund.

I det lys er det i og for sig ligegyldigt om man sidder med en anden- eller tredjehåndskilde, som det er tilfældet her. Det interessante er om det billede man får af Pytheas rejse kan hænges op på nogle af de brikker der hænger sammen arkæologisk. Problemet kommer når man vil trække alle detaljer i sådanne fragmenter frem og presse dem allesammen til at give en historie. Det fører Hawkes ud i næste absurde argumenter for den præcise dato for hvornår Pytheas nedskrev sin rejseberetning (for ikke at tale om den fantastisk hurtige og effektive sejlads han foretog i ukendt farvand) og hvorfor den måske blev ødelagt, mens Cunliffe kigger så meget på en enkelt detalje, nemlig ordet "nord", for at få Thule til at være Island, at han glemmer sin ellers brede tilgang til emnet (Hawkes 1978. Cunliffe 2001).

Hovedløs fortolkning af skriftlige kilder i forhold til arkæologisk materiale er en svøbe, som gennem tiden har haft mange årsager, spændende fra naivitet til nationalisme. Desværre er det, som antydnet flere gange i det foregående, stadig ganske almindeligt blandt nogle arkæologer, og jeg hører til dem der mener, at ønsker man ikke at sætte sig ind i problematikken omkring det at anvende skriftlige kilder sammen med de arkæologiske skal man slet ikke bevæge sig ind på området.

Fragmenter som disse bærer en essens af noget fortidigt i sig, men at sætte præcise datoer på er efter min mening en overfortolkning, der blot mudrer vores billede.

Den fortælling jeg præsenterer her i ganske kort form, repræsenterer den foreløbige sum af mine overvejelser omkring Pytheas, og hele problematikken omkring at bruge antikke kilder i forbindelse med Nordens tidligste historie. Det er således ikke den endelige sandhed, blot de forklaringer jeg for øjeblikket finder mest sandsynlige.

Eftertanke

En dag mens jeg arbejdede med Pytheas slog det mig at Pytheas' rejse lignede de store rejser vi ved bronzealderens høvdinge foretog, og som i så rigt mål er overleverede i de homeriske digte og de arkæologiske levns fortællinger. I et stort, og i dag desværre næsten glemt foredrag, trak den norske arkæolog A.W.Brøgger i 1936 nogle linier op omkring søfart i forhistorien, og var inde på de samme tanker. Herunder behandlede han de store opdagelsesrejser, der udgik fra Karthago og Massalia i det 6.-4.århundrede f.Kr., og viste hvorledes de er de sidste rester af en rig

sejlertradition, der førte karthagerne rundt om Afrika og så langt mod vest som Acorerne og Madeira. Han argumenterer for at karthagerne i deres iver efter at monopolisere den utvivlsomt givtige Atlanthandel effektivt lukkede af for den græske adgang til Atlanterhavet, og i realiteten skabte grundlaget for Mare Nostrum. Man sejlede herefterdags kun på det forholdsvis tilforladelige Middelhav. Teorien har svagheder, f.eks. den hellenistiske og romerske oceanhandel med Indien, men for Europa passer den faktisk glimrende - og kan hjælpe med til at forstå Polybios' og Strabons barske kritik af Pytheas (Brøgger 1936).

Massalia kan da tænkes at have opretholdt handelsmæssige forbindelser over land, som udnyttedes af Pytheas på rejsen, og som først blev lukket af gennem de store migrationer i det 3. århundrede f.Kr., der bragte først grækerne og siden romerne i forsvarsposition overfor verden udenfor. Men det er en anden historie, som må vente til en anden god gang.

Litteratur

- Bealieu & Giot 1961: J.-B.Colbert de Bealieu & P.R.Giot, "Un statère d'or de Cyrénaïque découvert sur une plage bretonne et la route atlantique d'étain", 324-331, *Bulletin de la société Préhistorique Française*, 58, 1961.
- Brøgger 1936 A.W.Brøgger, "Opdagelsenes nye Århundre", 176-205, *Norsk Geografisk Tidsskrift* 6, 1936.
- Brøndsted 1935 (1966) Johannes Brøndsted, "En oldtidsforfatter under arkæologisk kontrol", 19-30, *Skalk*, 1966.
- Cunliffe 2001 Barry Cunliffe, *The Extraordinary Voyage of Pytheas the Greek*, London, 2001.
- Crumlin-Petersen 1990 Ole Crumlin-Petersen, "Boats and ships of the Angles and Jutes", 98-116 i Sean McGrail, *Maritime Celts, Frisians and Saxons*, CBA Research Report 71, 1990.
- Dicks 1960 D.R.Dicks, *The Geographical Fragments of Hipparchus*, University of London, The Athlone Press, London 1960.
- Hawkes 1978 Christopher Hawkes, *Pytheas: Europe and the Greek Explorers*, 8th J. L. Myres Memorial Lecture, Oxford, 1978.
- Jensen 1982 Jørgen Jensen, *Rav - Nordens guld*, Gyldendal, København, 1982 (2000).
- Jensen 2002/03 Jørgen Jensen, *Danmarks Oldtid. Bronzealder og Danmarks Oldtid. Ældre Jernalder*, Gyldendal, København, 2002 & 2003.
- Kähler 1903 Friedrich Kähler, *Forschungen zu Pytheas' Nordlandsreisen*, Max Niemeyer Verlag, Halle, 1903.
- Mette 1952 H.J.Mette, *Pytheas von Massalia. Collegit*, Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen, 173, Walter de Gruyter, Berlin, 1952.

- Mielczarek 1989 Mariusz Mielczarek, *Ancient Greek Coins found in Central, Eastern and Northern Europe*, Polish Academy of Sciences, Institute of the History of Material Culture, Bibliotheca Antiqua, XXI, Wroclaw, 1989.
- Nansen 1911 Fridtjof Nansen, *Nord i tåkeheimen*, Oslo, 1911.
- Robinson 1994 D.E.Robinson, "Dyrkede planter fra Danmarks forhistorie", 20-39, *Arkæologiske Udgravninger i Danmark 1993*, København, 1994.
- Rasmussen et alii 2000 Kaare Lund Rasmussen, Bent Aaby & Raymond Gwozdz, "The age of the Kaalijärv meteorite craters", 1067-1071, *Meteorites & Planetary Science* 35, 2000.
- Roseman 1994 Christina Horst Roseman, *Pytheas of Massalia: On the Ocean. Text, Translation and Commentary*, Ares Publishers Inc., Chicago, 1994.
- Schütte 1918 G.Schütte, "Nordgrænsen for Jagttagelserne hos Pytheas", 86-92, *Geografisk Tidsskrift*, 24,2, 1918.
- Schütte 1945 G.Schütte, "Vor Folkegruppe Gottjod", *Historisk Aarvog for Thisted Amt*, 1945.
- Spekke 1957 Arnolds Spekke, *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic*, M. Goppers, Stockholm, 1957.
- Steensby 1918 H.P.Steensby, "Pytheas fra Massilia og Jyllands Vestkyst", 12-34, *Geografisk Tidsskrift*, 24.1, 1918.
- Thomsen 1994 Rudi Thomsen, *Karthago*, Gyldendal, 1994.